מלווה מלכה

חובת סעודת מלווה מלכה

מלווה מלכה - חיוב גמור, או מצוה מן המובחר

הגר"א בסי' ש הביא כמקור ללווי השבת את הגמ' בפסחים בדף קג., שהביאה משל לכך שביו"ט שחל במוצש"ק יש להקדים ברכה על הנר לפני הקידוש על יו"ט: 'משל דרבי יהושע בן חנניה למלך שיוצא, ואפרכוס נכנס. מלוין את המלך, ואחר כך יוצאים לקראת אפרכוס'. הרי שיש ללוות את השבת ביציאתה. ולהכי סבר הראב"ן בסי' שסא שיש להכין את הסעודה בעצמו, שמצוה בו יותר מבשלוחו, שכן בכך ניכרת השתדלותו ללוות את המלך.

וכן כתב האור זרוע ח"ב, מוצאי שבת סי' צה: 'ראיתי בתשובת הגאונים וכמדומה אני שהיתה תשובת רבי' יוסף טוב עלם זצ"ל שנשאל על מה שאנו נוהגין במלכותינו בארץ כנען לומר הבדלות ופיוטים שנתפייטו מאליהו ז"ל במוצאי שבת אם המנהג כשר... והשיב, דודאי מנהג נכון וכשר הוא שמכבדין את השבת ביציאתה כבנ"א המלוים את המלך. ושוב מ"כ בשם ר"ת שהיה אומר, שמצא בהגדה, משל לכלה שמלוים אותה בזמירות ושירות ושבת נקראת מלכה וכלה'. הרי שהשבת הינה כמלכה ויש ללוותה ביצאתה. ויש לברר אם די ללוות את השבת בנר ובפיוטים, או אף מחוייב ללוותה בסעודת מלווה מלכה.

מהגמ' בשבת בדף קיט: ומסידור דברי רמב"ם בהלכות שבת פ"ל ה"ה שכתבו בחדא מחתא את דיני סעודות שבת וסעודת מוצאי שבת, נראה שהבינו שחיובן זהה ודינם שווה, כפי שהעיר הגר"א בהג' לשו"ע וכן הוכיח בשו"ת רב פעלים ח"ג או"ח סי' לה. וכן פסק החיי אדם כלל ח אות לה שחיוב בסעודה זו, הוא חוב גמור.

ולהכי סבר בשו"ת רב פעלים שם שהנוהגים לעשות הפסקה של תענית במנחה של שבת אסור להם להפסיק מלאכול תיכף אחר סעודה שלישית של שבת, ולבטל סעודה רביעית: 'והרי זה מזלזל בכבוד שבת. דאפילו אם הוא אנוס שאינו יכול לאכול כלל, עכ"ז להתענות בו בקבלת תענית, ודאי הוי זלזול ואסור' (לעומת זאת האליה רבה סי' ש סוסק"א הביא מהשל"ה: 'במי שמתענה במוצאי שבת, כגון שמפסיק מבעוד יום, אזי יטריח להכין סעודה זו לאחרים, וילמד המאמרים ודינים המוזכרים בסעודה').

כן סבר במעשה רב אות לט: 'אשתו קיבלה על עצמה להתענות הפסקה (תענית מהשקיעה של מוצש"ק), והפסיקה סעודה שלישית. ותיכף אחרי הבדלה, שכבה לישון. ויודע הדבר לו, ושלח לה שבכל ההפסקות, עדיין לא יתוקן הפסד מלווה מלכה אחד. ואז תיכף קמה ואכלה'. ומהאי טעמא הובא מעשה רב שם: 'היה רגיל לאכול צנון במלווה מלכה. וגם היה מזהיר אחרי פת חמה. פעם אחת, חלה והקיא. וכשהבריא מעט צוה להעומדים

לפניו לראות אם עדיין לא האיר שחר, שילעיסו אותו הכזית פת בעל כורחו, כדי לקיים מצות מלווה מלכה'. הרי שסבר שחיוב בסעודה זו הוא חיוב גמור.

הכף החיים סי' ש אות טו והבן איש חי בפרשת ויצא אות כז כתבו בשם הזוהר וחסד לאברהם שאם לא אכל סעודה רביעית, לא יצא גם יד"ח סעודה שלישית. הרי שהבינו שחיוב אחד יש כאן. ובביאור טעמם יש להביא מהמובא משער הכוונות לאר"י הק' בייעוד סעודה זו: 'להמשיך אור קדושת סעודת שבת לכל סעודות ימי החול', ויש להמשיך את ההארה משבת בסעודה. ומהאי טעמא הצריך שתהא הסעודה על שני לחמים כסעודות השבת. ומהאי טעמא נאמר בסידור האר"י: 'יש לשמוח בסעודה זו כמו בסעודת שבת, כי היא סעודת מצווה'.

כן עולה מדברי השל"ה הק' שבת, נר מצוה אות נח: 'ומאד צריך אדם ליזהר בסעודה זו של לווית המלכה ולהוציא הוצאה על זה. בפרק כל כתבי (שבת קיט ב), רבי אבהו הוה עבדין ליה באפוקי שבתא עגלא תילתא, הוה אכיל מיניה כולייתא, כי גדל אבימי בריה, אמר ליה למה לך לאפסודי כולי האי, נשבוק כולייתא ממעלי שבתא, שבקוהו, ואתא אריא אכליה'. הרי שסעודה זו הינה חיוב גמור.

מאידך, הרמב"ם בעצמו בהמשך הפרק פ"ל הלכה ט לא כלל סעודה זו כחלק מחיוב עונג שבת, שכן כתב: 'חייב אדם לאכול שלש סעודות בשבת אחת ערבית ואחת שחרית ואחת במנחה', ולא הזכיר את סעודה רביעית.

בראשונים רבים מבואר במה שסברו שאין מבדילין על הפת, שרק בשבת חייב לסעוד ולהכי חל עליו חיוב קידוש לפניו, אך במוצאי שבת אין חיוב לאכול, כמבואר בסדר רב עמרם גאון ח"ב עמו' ס: 'אין מבדילין על הפת כל עיקר, מה טעם, כי אין ההבדלה דומה לקידוש, שמקדשים על הפת, שבקידוש א"א שלא יסעד שאין קידוש אלא במקום סעודה וכיון ששלחנו קבוע וא"א שלא יסעוד, מקדש על הפת. אבל במוצ"ש, כלום סעודתו קבועה ופת ערוכה לפניו שיבדיל על הפת, הילכך אין מבדילין על הפת', הביאו במחזור ויטרי סי' קנא: 'במוצאי שבת שאין שולחנו קבוע ואין סעודתו קבוע ואי בעי לא אכיל, הילכך אין מבדילין על הפת'. וכ"כ הראבי"ה בפסחים תקטז עמו' 147 בשם רבינו חננאל משמיה דרבי יהודאי גאון, וכן הוא בראב"ש פרק ערבי פסחים סי' יז: 'והבדלה דין הוא שלא יבדיל על הפת, דאי בעי לא אכיל במוצ"ש'. וזהו לשון השבלי הלקט סי' קל: 'כלום הוא מצווה מן התורה לסדר שולחנו ולקבוע סעודתו בפת'.

הריטב"א שבת שם סבר שמה שנאמר שיש להסדיר במוצש"ק: 'פי', כל היכא דאפשר, אבל אין זה חובה, דהא אמרינן לעיל דאמרינן ליה מאי דבעית למיכל באפוקי שבתא אוכליה השתא', וכן סבר המג"א בסי' רעד סק"ב. וכן נקט בשו"ע הרב סי' ש סעי' ג: 'סעודה זו אינה חובה כל כך, אלא מצוה מן המובחר בלבד', ועל כן סבר שאין צריך להקדים סעודה ג' בשביל שיאכל סעודה ד' כראוי.

כן עולה מדברי רש"י במסכת שבת בדף קיח. בד"ה 'אכליה בשבתא' שכתב בדין הנוטל מהתמחוי, שאם בידו שתי סעודות אינו נוטל לשם סעודת מלווה מלכה: 'ואף על גב

דאמרינן לקמן לעולם יסדר אדם שלחנו במוצאי שבת - הני מילי למאן דאפשר ליה'. הרי שאינה חיוב גמור ככל סעודות השבת ועל כן אינו נוטל למענה מהתמחוי. וכ"כ הרדב"ז הלכות מתנות עניים פ"ט הי"ג: 'ואף על גב דמצוה לאכול במוצאי שבת כמי שמלוה את המלך, ה"מ למאן דאפשר ליה, שאין כאן חובה'. ומאידך, התוס' בב"ב בדף ט. בד"ה 'שבת' יישבו באופן אחר: 'ונראה לרשב"א דבשביל סעודת שבת אין לו להתחיל וליטול, אבל בשכבר צריך ליטול נוטל גם כדי לסעודת שבת'. הרי שהנזקק לתמחוי נוטל אף את שנדרש לו לסעודות השבת, ואפשר שאף לצורך סעודת מוצאי היום.

המשנ"ב סי' ש סק"ב כתב: 'ודע דמ"מ סעודה זו אינה חובה עליו כמו הג' סעודות של שבת, דשם אסמכוהו אקרא, וזה רק מצוה בעלמא. ונ"מ, היכי דא"א לו לקיים כולם'. ובשעה"צ סק"ט הביא נפק"מ נוספת: 'וכן היכא דיש לו בשר או דגים וכדומה בצמצום, מוטב ליפות בהן יותר את השלש סעודות' (אמנם ראה אליה רבה שם סק"א בשם פסקי תוס': 'יהדר לאכול מין מאכל שתאב אליו יותר אע"פ שהוא ביוקר, ואם הוא תאב לאכול הרבה מינים יהדר אחריהם כפי יכולתו... כפי מה שמשער שיוכל לאכול ממנו, אלא שלא ישער בצימצום רק בריוח').

בספר חנוכה ופורים להגר"ח טורצ'ין בסי' טו הביא שחלוק דין סעודות השבת משל מוצש"ק, שכן בשבת עצמה ישנה חובת עונג שבת, וכי הסעודה במוצש"ק הינה מדין כבוד שבת, שכן עונג מקיים רק בעצם היום. ובכך באר את שכתב בשעה"צ דלעיל שיש להעדיף לאכול בשר ודגים בג' סעודות מאשר במלווה מלכה, שכן לקיום עונג שבת צריך להתקין תבשיל שמן, כמבואר ברמב"ם בהלכות שבת פ"ל ה"ז, ואילו לכבוד היום די בפת. הרי שהחיוב בסעודה זו הינו רק מדיני כבוד השבת.

הרב פעלים ח"ג סי' לה הבין כי אמנם מימרות הגמ' משוות בין ער"ש למוצש"ק, ברם אפשר שחיובן שונה. וחיוב הסעודה בשבת הינו דאורייתא בעוד ששל מוצש"ק הינו דרבנן. והביא רש"י בפרדס דס"ל שאין חיוב סעודה רביעית כשל ג' סעודות. הרי שס"ל שהוא חיוב גמור, אך אינו שווה בחיובו לג' סעודות. ופשוט הוא שלאליה רבה בסי' רצא סק"א שהביא מהמהרי"ל שכל ג' סעודות הינן אסמכתא, וחיובן רק מדרבנן, פשיטא שאף מלווה מלכה, אינו יותר מהם.

יש לעיין אם ניתן ללמוד מלשון רב חנינא בגמ' בשבת שם, שהרי לא כתב שחייב לאכול סעודה זו, אלא כתב: 'לעולם יסדר אדם שלחנו במוצאי שבת אף על פי שאינו צריך אלא לכזית' (הגם שבמימרא הקודמת, נקטו לשון זו על סעודת ערב שבת), הרי שאינו חיוב גמור כדין סעודת השבת. אך מאידך, הב"ח בסי' ש הבין שרצה ר' חנינא לחדש שאף שלא יוכל לאכול סעודה שלימה, מחוייב להכין סעודה שלימה כהרגלו אף שיאכל כזית, ולכן כתב לשון זו.

מלווה מלכה - בסעודה, או בעריכת שולחן

איתא במסכת שבת בדף קיט.: 'אמר רבי אלעזר לעולם יסדר אדם שלחנו בערב שבת, אף על פי שאינו צריך אלא לכזית. ואמר רבי חנינא לעולם יסדר אדם שלחנו במוצאי שבת (ופרש"י: 'נמי כבוד שבת ללוות ביציאתו דרך כבוד, כאדם

המלוה את המלך בצאתו מן העיר'), אף על פי שאינו צריך אלא לכזית. חמין במוצאי שבת - מלוגמא, פת חמה במוצאי שבת - מלוגמא. רבי אבהו הוה עבדין ליה באפוקי שבתא עיגלא תילתא, הוה אכיל מיניה כולייתא. כי גדל אבימי בריה, אמר ליה למה לך לאפסודי כולי האי? נשבוק כולייתא ממעלי שבתא. שבקוהו, ואתא אריא אכליה'. ונחלקו הפוסקים במה נעשה לווי זה, ומהו גדר 'יסדר אדם שלחנו'.

הב"י בסי' ש הביא שבסידורים מפורש: 'אבר יש באדם ונסכוי שמו ואינו נהנה באכילה אלא במוצאי שבת', ולכן חייבים לאכול בצאת השבת. הב"ח שם הבין כי ישנה חובת סעודה: 'יסדר שלחנו בסעודה גמורה לפי מנהגו בסעודה, אעפ"י שלא יאכל ממנו אלא כזית'. בשער הציון שם סק"ב גם סבר שבמימרת הגמ' כלול חיוב לאכול פת: 'הא סתם סידור שולחן משמע על הפת. ועוד, דהא אמר שם מתחלה דיסדר שלחנו בערב שבת, ושם הלא ודאי בפת. ועוד, דאמר שם בסמוך, פת חמה במוצאי שבת מלוגמא'. החיי אדם בהלכות שבת כלל ח אות לו כתב אשרי למי שמקיים סעודה ד' בפת, ומי שא"א לו לאכול פת עכ"פ יאכל מיני מזונות.

על המהר"ם מרוטנבורג מסופר בתשב"ץ קטן סי' פט: 'מהר"ם היה רגיל לאכול במוצאי שבת, כדי ללוות המלכה', והוסיף עוד שם בסי' פב: 'וכשהוא מבדיל במוצאי שבת או במוצאי יום טוב על שולחנו מכסה את הפת כמו שעושים בשבת, אמנם אינו מצריך ב' לחמים במוצאי שבת או במוצאי יום טוב'. אך עפ"י כתבי השל"ה הק' שבת בד"ה 'לאכול ג' סעודות' בשם הכנפי יונה הביאו שיש לבצע בסעודה זו על שתי ככרות: 'אחר הבדלה במוצאי שבת מסדר שולחנו עם שתי ככרות, ולא נקיט בידיה אלא חדא... ואומר דא היא סעודתיה דדוד מלכא'. וכן מתואר בחמדת ימים: 'ומורי ז"ל היה נוהג לבצע בסעודה זו בפרוסה, בבחינת דוד סוד המלכות, לחם עוני כידוע'. בכף החיים לר"ח פאלאג'י בסי' לא הביא כן: 'דהיותר טוב למצוה מן המובחר לעשותה בפת וזימון וכוס'.

המג"א שם סק"א סבר שיש אף להכין תבשיל של בשר לסעודה זו מעיקרא דדינא: 'בגמרא משמע דנכון לבשל בשר במ"ש או דבר אחר. ובזמנינו שמאחרין כל כך סעודה שלישית, שאין יכולין לאכול במוצאי שבת יכולין לקיימה בפירות'. ומקורו הוא ממעשה דרב אבהו, שבישלו לו עגל משולש במיוחד לסעודת מלווה מלכה. וכן סבר האגר"מ ח"ד סי' רד סק"ד שמי שאפשר לו שיאכל בסעודה זו בשר. וצ"ב כיצד יבשל במוצש"ק, שכן נאמר בשערי תשובה שאין לעשות מלאכה קודם אכילת סעודה זו, שכן עדיין ישנה לנשמה היתירה. ושמא לצורך הסעודה הותר, ורק מלאכה שאין בה אוכל נפש נאסרה.

יתירא מכך, האליה זוטא שם סק"א כתב שיש לדאוג שתהיה סעודה מעוררת עניין: 'ויהדר לאכול מין מאכל שתאב אליו יותר, אף שהוא ביוקר, ואם תאב לאכול הרבה מינים, יהדר אחריהם כפי יכולתו', וכתב שיש לאפשר סעודה ברווח אך לא לאכול אכילה גסה: 'לא יכין מכל מין אלא מה שמשער שיוכל לאכול ממנו, אלא שלא ישער בצמצום רק בריוח'. וכן כתב הבן איש חי ויצא אות כו:

'יש משתדלים להביא על השולחן לאכול איזה דבר חדש מין פרי או מין מרקחת ומיני מתוק, שלא אכלו ממנו בשלוש סעודות אותו היום'. נראה שהבינו שיש לערוך סעודה מיוחדת וחביבה ללוות את השבת ביציאתה.

בחת"ס בשבת בדף קנז מבואר שבעריכת הסעודה מנחמים את הנפש מעצבותה מיציאת השבת: 'עוד טעם הגון לסעודת מוצאי שבת משום להשיב נפשו אשר פרחה ממנו במוצ"ש, כמו ברכת הבשמים'.

אולם הט"ז שם סק"א הבין כי אין חיובא דמלווה מלכה במאכל גרידא, אלא כוונת הגמ' שיסדר את שולחנו ויערכנו אפילו יש לו רק כזית. וזהו כבוד שבת ששולחנו ערוך, אף בצאת השבת: 'יסדר שולחנו, בפריסת מפה על השלחן ושאר מינים הנהוגים אצלו לעריכת השלחן, וע"ז אמר אפילו מי שאין רגיל כי אם בכזית, הן מצד עניותו הן מחמת שביעתו, מכל מקום באותו כזית יעשה לו הכנה, ויפרוס המפה משום כבוד שבת... אבל בענין הסעודה יעשה כמנהגו'. וכן מבואר באליה רבה סי' רצט ס"ק כה שהביא משמיה דהצדה לדרך: 'יש לאדם במוצאי שבת להדליק נר יפה יותר משאר לילות החול'. וכן הוא לשון המטה משה: 'וראיתי מהמדקדקים שמדליקין נרות בבית במקום אפל במו"ש, ונכון. שכשם שמדליקין נרות בכניסת שבת, כך יש לו להדליק ביציאתו ללוות המלכה'. וכן כתב בספר הברית סי' יא שירבה בנרות בסעודה זו ויאמר 'דא היא סעודתא דדוד מלכא רגלא רביעא'.

וכן נראה להבין מהפתח דביר סי' ש שהביא מדברי הראב"ן שבת סי' שס שהסמיך מעשה דרב ספרא שמחריך רישא ורבא שמלח שיבוטא, ולמדו מכך שמצווה בו יותר מבשלוחו, לדין שמצווה להסדיר שולחנו במוצאי שבת. ולמד מכך הפתח דביר, שיש דין מצווה בו יותר מבשלוחו אף בסידור השולחן במוצאי שבת, כדין ערב שבת, אפילו שיש לו כמה משרתים. הרי שכבר בסידור השולחן מתקיים דין מלווה מלכה. ואם לא אמרינן דין מצוה בו בהכשר מצוה, אזי יש ללמוד מהכא שהוא דין חיובי ולא רק כהכשר מצוה.

וכן הגר"א בסי' ש השווה דין המימרות בגמ', והשווה דין ער"ש למוצש"ק: 'ובפת דוקא כמו בע"ש, דמימרא דר"א ור"ח כהדדי איתמר שם קיט ב'. ועל כן ס"ל שיש לאכול פת כער"ש. וכן הוא במעשה רב אות לט: 'היה רגיל לאכול צנון במלווה מלכה. וגם היה מזהיר אחרי פת חמה. פעם אחת, חלה והקיא. וכשהבריא מעט צוה להעומדים לפניו לראות אם עדיין לא האיר שחר, שילעיסו אותו הכזית פת בעל כורחו, כדי לקיים מצות מלווה מלכה'. הרי שסבר שיש דין אכילת פת בלבד, ולאו דווקא בסעודה חשובה.

בספר חנוכה ופורים להגר"ח טורצ'ין בסי' טו הביא שחלוק דין סעודות השבת משל מוצש"ק, שכן בשבת עצמה ישנה חובת עונג שבת, וכי הסעודה במוצש"ק הינה מדין כבוד שבת. ובכך באר את שכתב בשעה"צ דלעיל שיש להעדיף לאכול בשר ודגים בג' סעודות מאשר במלווה מלכה, שכן לקיום עונג שבת צריך להתקין תבשיל שמן, כמבואר ברמב"ם בהלכות שבת פ"ל ה"ז, ואילו

לכבוד היום די בפת. הרי שהחיוב בסעודה זו הינו רק מדיני כבוד השבת. ועתה אתי שפיר דעת הט"ז שיש דין בסידור השולחן מדין כבוד היום, ולא נאמר בלווי דין סעודה ואכילה גרידא.

הבן איש חי שניה, ויצא אות כז כתב: 'מי שאינו מקיים סעדה רביעית, נחשב לו כאילו לא קיים סעדה שלישית'. ואפשר, שכיון שצריך לאכול לכבוד השבת בסעודות היום, אם לא אוכל סעודה נוספת במוצאי שבת, הרי מגלה שאכילתו היתה בשל הרעב ולא משום כבוד היום. להבנה זו, באוכלו במוצאי שבת הינו מגלה שנוהג כן לכבוד מעלת השבת.

רבי יצחק אבן גיאת הלכות הבדלה כתב בטעם דין אכילת מלוה מלוה: 'כדי שתהא סעודתו מתוקנת לכל השבוע כולה'. מוכח שיש עניין בסעודה עצמה ולא רק בהכנת השולחן.

מלווה מלכה - חובת אכילה, או סעודה מיוחדת

יש לעיין אם יכול לקיים חובת סעודת מלווה מלכה בכל מילי שאוכל, או שדרוש שייחד סעודה לשם כך.

לדעת הצדה לדרך מאמר ד כלל א פ"ז יש עניין בעריכת סעודה בזמן זה: 'כמו שאמר על הבשמים שהם להשיב נפש, כן סדור השולחן, שהרי לצאת מדבר להפכו הוא זר, ובמוצאי שבת יוצאים מן המנוחה אל המלאכה, ולכן יש לו לאדם להדליק נר יפה יותר משאר לילות החול, ולהכין השולחן, ולזמר פסוקים של שמחה ורוח והצלה, ולשום תמיד בכל דרכיו השם יתברך כנגדו, וילבש אהבתו כמדו, כי לעולם חסדו, ויהיה זהיר בזה'.

השל"ה במסכת שבת וכף החיים בסי' ש סק"ה כתבו שיש לבצוע בסעודת מלווה מלכה על ב' ככרות. הרי שאין די באכילה, אלא הצריכו סעודה חשובה, כסעודות השבת. ובפרט שקוראים לסעודה זו סעודת דוד מלכה משיחא, שהינה סעודה בפנ"ע. וכן יש להוכיח מהמשך דברי השל"ה לגבי מי שמתענה במוצאי שבת: 'ומי שמתענה במוצאי שבת, כגון שעושה הפסקה מבעוד יום, אזי יטרח להכין סעודה זו לאחרים, והוא ילמוד המאמרים והדינים המוזכרים בסעודה זו וסודה'. ולמרות שלא אוכל דבר, מחוייב להיות לו 'סעודה' לכבוד היום. שכן העיקר שמכבד את השבת ומייקרה.

המהרש"א בחידושי אגדות בשבת בדף קיט: באר מדוע אמרו לאכול במוצש"ק פת חמה: 'טעם הדבר דיש לכבד השבת בסעודת לויה בדבר חדש שנתחמם אחר השבת, ליהנות ממנו, שהיה אסור בו ביום חמין ופת חמה. וקרוב לזה טעם ברכת מאורי האש... על הנר שהוא דבר שנתחדש ליהנות בו עתה שהיה אסור בו ביום שבת העבר'. הרי שיש להנות מדבר שהיה אסור בשבת, ובכך ניכר ההבדל מהשבת. ומהאי טעמא נאמר לשתות חמין במוצאי שבת: 'ומשום דרוב אכילות ומשקין בשבת קרים רע לחולים, קאמר דהחמין בסעודת לויה במוצאי שבת הם רפואה, כמו מלוגמא'. ובדברים אלו, יש להבין שבדווקא הכינו לרב אבהו באפוקי שבתא עיגלא תילתא, ומשו"ה סבר המג"א דנכון לבשל בשר. שכן פת חמה ומלוגמא שחייבו להנות במוצש"ק, צריך שיעבור עליו מלאכה

שהיתה אסורה בשבת ויהא ניכר ההבדל מהשבת בגוף הסעודה, ולא פת שחיממוה באופן שאף בשבת היה מותר לעשות כן.

אולם באליה רבה סי׳ ש סק״א כתב: ׳אני שמעתי, שאם נמשך סעודה שלישית עד אחר חשיכה, א״צ לאכול עוד סעודה רביעית במוצאי שבת׳. לדבריו, אין חיוב לערוך סעודה מיוחדת ללוות את השבת, אלא כל שאכל אחר החשיכה, חשיב שליווה את השבת. ברם הביא כף החיים שם ס״ק יא שתלמידי האר״י הק׳ שללו זאת, כיון שנדרשת סעודה יחודית בפני עצמה: ׳ולפי דעת האר״י ז״ל נראה שצריך לעשות סעודה אחרת, משום שזו בחינה בפני עצמה וזו בחינה בפני עצמה. וגם שצריך להמשיך על ידי סעודה ד׳ מסעודות שבת שהם ג׳ לסעודת החול, ואיך יהיה זה בסעודה אחת. וגם שצריך שתהיה סעודה ד׳ אחר הבדלה, וסעודה ג׳ היא מהיום, ואיך יתערבו יחד יומם ולילה, אלא מוכרח שצריך סעודה אחרת לשם מצוות סעודה רביעית׳.

בחידושי הרי״ם על התורה עמ׳ רצד כתב שעדיף לאכול בסעודה זו פרוסה מחלה שנשתיירה משבת. נראה א״כ שצריך שיהיה המשך מסעודות השבת, אף שיתכן ויצריך סעודה נפרדת ומיוחדת, אך שיהא לה המשך של השבת.

ובתהילה לדוד בסי׳ ש הקשה על האליה רבה, הכיצד ניתן לקרוא לסעודה שלישית ליווי המלכה בצאתה, והלא עדיין כל קדושת שבת עליו, ומוסיף בברכת המזון רצה והחליצנו ביום השבת הזה, ואין כאן ליווי משיצא היום. והסיק שניתן לערוך סעודת הליווי רק אחר ההבדלה. וכן הוא בט״ז שם סק״א: ׳ונ״ל דאף על פי שנוהגין לומר זמירות קודם הבדלה, נכון לומר אותם אחר ההבדלה, דבזה שייך ליווי, דהיינו אחר שיצא המלך. ותו, דהוא כמו בכניסה׳. דהיינו שליווי נעשה רק אחר צאת היום, כמו שבכניסת היום, רק לאחר קדש היום, מזכירין את היום.

וביסוד מחלוקתם ניתן לבאר, שפליגי בהבנת יסוד ליווי השבת. שהאליה רבה הבין כי למדו מהנאמר זכרהו בכניסתו וביציאתו, הרי כבוד היום להזכירו וללוותו אף ביציאתו, ואף שקדושת השבת עליו, חשיב שפיר ליווי כשסועד ומזכיר את כבוד היום. ואילו המהרש״א, האר״י הק׳ וכף החיים הבינו כי ליווי זה נעשה למי שיצא ממפתן ביתו, ורק לאחר שיצאה השבת בהבדלתו, מיקרי ללוות את השבת ביציאתו.

ניתן לעמוד על חיוב הכנת הסעודה, מדברי שולחן ערוך הרב בסי׳ ש סק״ג שכתב: ׳לעולם יסדר אדם שולחנו במוצאי שבת בכל מיני סידור הנהוגים אצלו בעריכת השולחן לסעודה, אף על פי שעכשיו לא יאכל אלא כזית׳. כלומר יש לערוך סעודה שלימה למרות שלא יאכל אלא כזית. וכדברי הט״ז שם סק״א שהבין שהעיקר שיסדר את שולחנו ויערכנו אפילו יש לו רק כזית. וזהו כבוד שבת ששולחנו ערוך אף בצאת השבת: ׳יסדר שולחנו בפריסת מפה על השלחן, ושאר מינים הנהוגים אצלו לעריכת השלחן, וע״ז אמר אפילו מי שאין רגיל כי אם בכזית, הן מצד עניותו הן מחמת שביעתו, מכל מקום באותו כזית יעשה לו הכנה, ויפרוס המפה

משום כבוד שבת'. ובכף החיים בסי' ש סק"ד הזהיר על גודל חיובה: 'דאף שהוא שבע ונפשו קצה באכילה ושתיה, מכל מקום ידחוק עצמו, ובזה יינצל שלא יצטרך לאכול מאכלים ומשקים מי המרים לרפואה'.

רבי חיים פאלאג'י סי' לא סעי' נז באר שעיקר מעלת סעודה זו הינה שיברכו עליה עם כוס: 'דהיותר טוב למצווה מן המובחר לעשותה בפת וזימון וכוס, ומה גם דסעודה ד' היא כנגד דוד דהוא בחינת כוס מלכות'.

זמן סעודת מלווה מלכה - מיד בצאת שבת או כל הלילה

היעב"ץ מביא בסידורו מחיצה ד' אות ג: 'ויש לסומכה ליציאת שבת כל אפשרי, כי אחר עבור שעה חלף הלך לו שבת קודש'. ואף שהצריך לאכול עיגלא תילתא בסעודה זו, ודרוש זמן להכינו, יראה להסמיכה לשבת כפי יכולתו: 'נראה שיש לה משך זמן יותר, כי לעשיית ובישול עגל וכן לאפיית פת חמה יצטרך הרבה יותר משעה אחת, ויראה כי משעת ההכנה וההזמנה נחשבת הסעודה ללויית מלכה, ועכ"פ צריך לתכפה אל השבת כל מה שיוכל'. הביאו בספר תהלה לדוד סי' ש.

טעם הדחיפות בקיום הסעודה, מסתבר שהינו בשל היות סעודה זו מלווה את השבת, ובעת היציאה מלווים ולא לאחר שיצא לדרכו. ונחלקו הפוסקים מהי שעת יציאת שבת, ועד אימתי נחשב שמלווה את השבת.

המשנ"ב בסי' ש סק"ב הביא דעת הפוסקים שיש להקדים את מלווה מלכה ולהסמיכה לשבת, כיון שנועדה ללוות את השבת: 'נראה שטוב להקדימה כדי שתהיה סמוכה ליציאת השבת. ואם אינו תאב עדיין לאכול, מהנכון עכ"פ שלא יעסוק במלאכה בקבע עד שיקיים סעודה זו. ועיין בשע"ת דמשמע דאינו כדאי בכל גוונא לאחרה יותר מחצות'.

הבן איש חי שניה, בפרשת ויצא אות כז כתב, שזמנה למצוה מן המובחר עד ארבע שעות מהלילה, אבל אם נאנס ולא עשאה יוכל לקיימה עד חצות הלילה. וכ"כ כף החיים שם אות יד שבדיעבד זמנה עד חצות. והביא שם דעת החסד לאברהם שזמנה כל הלילה.

באשל אברהם מבוטשאטש בסי' קעד כתב: 'הנזהרין בסעודת הלויית ש"ק, אין חיוב מיד אחר הבדלה. ואולי מועיל גם ביום שלאחר כך, כל שכוונתו בשביל כבוד ליווי שבת'. והוסיף ששמע שיש גדולי דור נוהגין כן. וסיים שאפשר שאפי' עד יום ג', ניתן לערוך ליווי לשבת: 'ויכול להיות אחר הרבה שעות מהבדלה, ואולי מועיל גם ביום שאחריו, כל שכוונתו בשביל כבוד לויה, ושמעתי שיש גדולי הדור מנהיגין כן כעת, או גם בכל ג' ימים דלבתר שבת קדש'. הביאו בטעמי המנהגים עניני שבת דף סג ע"ב והוסיף, שיש מגדולי הדור שנוהגים כן.

אך בספר יסוד ושורש העבודה שער שמיני פי"ב כתב: 'אחר ארבע שעות בלילה לא יצא יד"ח'. וכ"כ הגר"ח פלאג'י בכף החיים סי' לא אות נט שצריך לעשותה עד ארבע שעות, והעושה אותה לאחר מכן לא עשה ולא כלום, ושלא כמ"ש החסד לאלפים שזמנה כל הלילה.

בשו"ת יביע אומר ח"י או"ח סי' לג הוכיח שזמנה כל הלילה, אם לא היה אפשר לעשותה בתוך ד' שעות, מהמעשה של הגר"א שנאנס ולא עשאה בתחלת הלילה,

ונתעורר משנתו, וביקש מבני ביתו שיראו אם לא עלה עמוד השחר, יפרו לו כזית פת ויאכילוהו בכף. עוד הוכיח מהנאמר בספרים הק׳ שאסור להתאבל על החורבן במוצ״ש קודם חצות לילה, אף שקדושת השבת נמשכת כל הלילה, וראיה לזה מענין סעודה רביעית וכו׳. ע״ש. מוכח מכאן כהגר״א והחסד לאלפים שזמנה כל הלילה של מוצ״ש.

יש ללמוד מדין זה עד אימתי ילבש בגדי השבת. בלקט יושר ח״א עמו׳ נח מסופר על בעל תרומת הדשן: ׳זכורני שאינו פושט כל בגדי שבת במוצאי שבת עד שהלך לישן׳. והבן איש חי ויצא אות כז כתב שלא יסיר בגדי שבת מעליו, עד לאחר סעודה רביעית. וכ״כ בספר יסוד ושורש העבודה סוף שער שמיני, העליון. אומנם בספר אורחות רבנו הדלקת הנרות, מהדו׳ חדשה ח״א עמ׳ רד הובא שהסטייפלר נהג אחר ההבדלה לפשוט בגדי השבת וללבוש בגדי חול, וברך ברהמ״ז במלווה מלכה עם מגבעת חול, ואמר שכן הוא במ״א בשם האר״י ז״ל. וכן הוא בתשובת גור אריה (מהורודנה) או״ח סי׳ יג. ובשורש מחלוקת ההנהגות עומדת הבנת הגדרת מלווה מלכה, אם היא המשך השבת או הבדלה מהשבת. וכך יש להבין את הדיון עד אימתי ניתן לערוך סעודת מלווה מלכה.

מלווה מלכה ביום טוב

לא נתבאר להדיא בראשונים אם יש לערוך סעודת מלווה מלכה במוצאי יו״ט, ודנו בכך האחרונים.

הרמב״ם בהלכות יו״ט פ״ו הט״ז כתב: ׳כשם שמצוה לכבד שבת ולענגה, כך כל ימים טובים שנאמר לקדוש ה׳ מכובד, וכל ימים טובים נאמר בהן מקרא קדש, וכבר בארנו הכיבוד והעינוג בהלכות שבת׳. הרי שהושוו דיני כבוד היום של יו״ט לשבת, וכל הלכותיהם נאמרו בהלכות שבת. ובהלכות שבת ציין הרמב״ם פ״ל ה״ה חיוב לסדר שולחנו במוצאי היום, וה״ה יהא חיוב לנהוג כן ביו״ט. וכן נהג החזו״א, כמובא באורחות רבנו ח״א סעודות שבת, מהדו׳ חדשה עמו׳ רלח ובמועדים וזמנים ח״ז סי׳ קנג הערה א.

אולם בספר אמרי ישראל על ספר סדר היום סדר הבדלה עמ׳ קלח הביא כמה טעמים לכך שלא תיקנו סעודה בצאת יו״ט;

א. התוס׳ בביצה בדף לג: בד״ה ׳כי הוינן׳ בארו שאין נשמה יתירה ביו״ט, וע״כ אין חיוב להריח בשמים. ומטעם זה אין לחייב לערוך סעודה במוצאי יו״ט, שאין נשמה יתירה ללוות. אולם הרשב״ם בפסחים בסוף דף קב: בד״ה ׳ושמואל אמר׳ כתב להדיא שיש נשמה יתירה ביו״ט כשבת. וכ״כ הרמב״ן בספרו האמונה והבטחון פכ״א שביו״ט ישנה נשמה יתירה. ולפי ההבנה שטעם זה מחייב בסעודה בצאת היום, היה נכון לקבוע סעודה אף במוצאי יו״ט.

ב. טעם נוסף כתב שלאחר השבת יוצאים לימי החול, ויש ללוות את השבת כשיוצאים לחול, אולם אחר יו״ט יש חול המועד או אסרו חג, שבשער הכוונות כתב שיש בו מהארת היו״ט, ולכן אין חיוב לעשות סעודה במוצאי יו״ט.

ג. רק שבת נקראת ׳מלכתא׳, ואין יו״ט נקרא כן.

עצם הלוז

עצם לוז מתקיימת מסעודת מלווה מלכה

עצם הלוז הינה יסוד חיותו האדם, כדאיתא בזוהר בפרשת נח: 'כדקא חזי דהא גרמא חד דאשתאר ביה בבר נש תחות ארעא, ההוא גרמא יתעביד כחמירא בעיסה, ועליה יבני קודשא בריך הוא כל גופא'. ובמדרש ויקרא רבה מצורע יח נאמר: 'מהיכן הקב"ה מציץ את האדם לעתיד לבוא, מלוז של שדרה'.

הב"י בסי' ש הביא שבסידורים מפורש: 'אבר יש באדם ונסכוי שמו ואינו נהנה באכילה אלא במוצאי שבת', ולכן חייבים לאכול סעודה בצאת השבת. וכתב האליה רבה בסק"ג בטעם שזכתה עצם זו למעלתה, משום שעצם הלוז אינה נהנת כלל מאכילה ולא נהנתה מעץ הדעת, ולכן אינה נפסדת.

המטה משה בסי' תקיג תלמיד המהרש"ל, מובא באליה רבה שם סק"ב מבאר את הדברים: 'ונראה לי טעמא ומילתא, כי ידוע שאותו עצם לוז שמיה, והוא עצמו ועיקרו ושרשו, וממנו נתהווה האדם... וכאשר ימות האדם, העצם ההוא אינו נימוח ולא נפחת, ואילו יכניסו אותו באש אינו נשרף, בריחים אינו נטחן, בפטיש אינו מתפוצץ, והיא העצם שיש בו קיום נצחי וממנו יחיה האדם לעת התחייה, והוא המקבל עונג. ועונש אחר מיתת אדם, ועצם הזה שרשו ועקרו מעצם השמים - ובעת התחייה יתרטב העצם בטל התחייה, ונעשה כשאור בעיסה, ויתפשט לכאן ולכאן, וימתחו מתוכו כל האיברים, וכל הגידים ועור ובשר, ויתגלגלו עד ארץ ישראל, ושם יקבלו רוחם בארץ הטהורה'.

היעב"ץ בסידורו כתב: 'אמר יעקב מעודי הייתי משתאה משתומם על המראה כשראיתי בספרים מדברים אודות העצם הלז, לוז של שדרה, ויש שקראוהו נסכוי, שאינו נהנה משום אכילה, כי אם מזו הסעודה... ולא נודע מה טיבן של שמות הללו שנתנו לו, ומדוע אינו נהנה רק מזאת האכילה בלבד'. והמשיך: 'ועתה בהיותי עוסק בעניין הראוני מן השמים, שכל ג' שמות הללו דבר אחד, וכל דברי העצם אחת הן. שקראוהו עוד נסכוי מלשון כי נסך עליכם ה' רוח תרדמה, שנראה כנרדם, ובגימטריא קו"ם, כי אחרון על עפר יקום, וישיג הגוף התחייה על ידו אמנם היא נהנה מסעודה שאין בה אכילה גמורה, שהינו סעודת מוצאי שבת, שהיא נאכלת על השובע, ואין אוכלים אותה אכילה גמורה, באופן שאין הנאה מגעת לעצמות האחרים... רק מכוונת המצווה הוא נהנה, ולא מגשמיות האכילה שאיננה נמצאת בכאן, ואינה נעשית כי אם לשם מצווה בלבד, ועל כן היא סעודת דוד המלך ע"ה, שלא היו לו חיים בעולם הזה, כנודע, ונקרא חי וקיים'.

הבן איש חי שנה שניה פרשת ויצא אות כז הביא לגבי שם עצם זו: 'והוא נקרא נסכוי וגם נקרא לוז וגם נקרא בתואל, ואמרתי בזה רמז כי שלושה שמות של עצם הנזכר הם ראשי תיבות 'לבן', והם סופי תיבות שלשת שמות

שהם ישראל יעקב ישורון. ומזה העצם יבנה הגוף בתחית המתים וזה יהיה לישראל דוקא'.

בספר הברית סוף מאמר יא בד"ה 'והטעם' כתב על הנוהג בסעודה זו: 'והזהיר בה ינצל מחיבוט הקבר כמובא בכוונות האר"י... גם מובטח לו שיקום בתחית המתים ויקבל פני איש צמח שמו הוא דוד בעצמו'.

זריזין לעומת הידור

מלווה מלכה מיד בצאת שבת אף ששבע, או להתאחר

למדו מאברהם אבינו שיש להזדרז בקיום מצוות, הטורי אבן בר"ה בדף ד: בד"ה 'ורבנן' סבר שדין זריזין הינו מדרבנן, ואילו גליוני הש"ס בפסחים בדף ד. הוכיח מהתוס' במגילה בדף ג. בד"ה 'מבטלין' שדין זריזין הינו מהתורה. ויש לדון האם עדיף להזדרז בקיום מצווה ולהקדימה אף שבשל כך לא יעלה בידו לקיימה בהידור, או עדיף להתעכב ולהשתהות באופן שיתאפשר לקיימה בהידור.

איתא בספר חסידים סי' תתעח אזהרה מלהתעכב בקיום המצוות: 'כתיב חשתי ולא התמהמהתי לשמור מצותיך לא יעכב אדם את המצוה בעבור זה שאמרה תורה זה אלי ואנוהו התנאה לפניו במצות, כגון טלית נאה וספר תורה נאה, שלא יאמר אדם כיון שיש לי טלית לקנות, אמתין עד שיבא לידי טלית יפה מאד אלא יקנה מיד טלית אע"פ שאינו יפה כל כך, וכן עיר שאין בה ס"ת ויש שם סופר שיודע בדיוקא לכתוב אבל אינו יודע לכתוב כל כך יפה כמו סופר אחר שלא יבא כל כך בקרוב זמן, מוטב שיכתוב אותו המצוי מיד אע"פ שאינו כותב יפה, כי על זה נאמר חשתי ולא התמהמהתי לשמור מצותיך'. אומנם הדברים אמורים שבהעדר הזריזות יפסיד מצווה, כפי שפרט בספר חסידים בסי' רנה במקום אחר: 'אחד היה צריך להתעטף בציצית, אמרו לו תמתין עד שבת ותתחיל בשבת לכבוד שבת. אמר להם אלו היה מלבוש אחר הייתי מעכב עד שבת, אבל טלית בציצית לא אעכב, אלא אפי' בחול אתעטף בעבור המצוה, כדכתיב חשתי ולא התמהמתי'.

המג"א בסי' ש סק"א בדין מלווה מלכה: 'ובזמנינו שמאחרין כל כך סעודה שלישית, שאין יכולין לאכול במוצאי שבת יכולין לקיימה בפירות', ולא כתב שימתין כמה שעות ויוכל לאכול פת במלווה מלכה בהידור. הרי לן שהעדיף את הזריזין על פני מעלת ההידור לקיים מלווה מלכה בסעודה גדולה. ולא סייג שדין זה אמור רק כשאי אפשר להמתין.

הרמ"א בסי' כה סעי' א פסק: 'מיהו אם תפילין מזומנים בידו ואין לו ציצית, אין צריך להמתין על הציצית, אלא מניח תפילין וכשמביאים טלית, מעטפו'. המג"א שם סק"ב הביא כמקור לכך את דין היבום, שהאח הקטן לא יוכל לומר שימתינו לגדול: 'כל שהויי מצוה לא משהינן, אע"פ שי"ל שיעשה אח"כ המצוה יותר מן המובחר', והעדיף את מעלת הזריזין. והביא עוד מהילקוט ויקרא ש'חביבה מצוה בשעתה'.

אולם בתרוה"ד בסי' לה מבואר שלא ממתינים שיבוא האח הגדול, רק משום החשש שתפסד מצווה לגמרי. שכן נשאל אם רואה את הלבנה בחול האם ימתין לשבת, והשיב: 'דכל היכא דראוי הוא להסתפק, שתעבור המצוה, אין משהין אותה, אפילו כדי לעשותה יותר מן המובחר. ורא"ה, מהא דגרסינן... כל שיהיו מצוה לא משהינן. אלמא דלא משהינן מצוה, כדי לעשותו מן המובחר'. וכשאין חשש לביטול המצוה, ימתין לקיימה בהידור. החיי אדם בנשמת אדם ח"א כלל סח סבר שתרוה"ד חולק על ספר חסידים דלעיל, ולפיכך לא הביאו (הגם שדברי התרוה"ד לא אמורים היכא שבשל העיכוב יבטל המצווה).

והנה צ"ע, שהרמ"א בסי' תכו פסק את התרוה"ד שיש להמתין ולקדש הלבנה במוצש"ק כשהוא מבוסם (כשאין חשש לביטול המצווה מעיקרא), ואילו בהלכות תפילין סבר שאין להמתין, ויזדרז ויניח תפילין מיד ויפסיד מההידור.

ולייישב י"ל, שמצוות תפילין מקיים בכל רגע, ולא נימא ליה שבשל מעלה והידור, ימתין מלהניח מיד. משא"כ מצוות קידוש לבנה, אינו מחוייב בכל רגע מחדש בברכה, אלא מחוייב לברך עליה, ומה טוב אם יעשינה בהידור כשהוא מבושם. להבנה זו, חקירתנו אמורה רק היכא שאין חיסרון והפסד מצווה בשל עיכוב ושיהוי מקיומה. ולפי"ז י"ל שדין זריזין מורה לקיים את המצווה בתחילת זמן חיובא ובכגון דא שאלנו אם ימתין וייקמה בהידור, אך היכא שכל רגע הינו חיוב נפרד, יש לו להקדים ולקיים את מצוותו מעיקר דינו ולא משום מעלת זריזין. א"נ, אמנם היה אולי עדיף להקדים ולברך את הלבנה מיד כשמתאפשר, אלא צורת התקנה הינה לברכה כשמבושם, במוצש"ק. ולאחר שנתקן לומר באופן זה, א"כ אין זמנה קודם לכך.

השדה חמד הביא משמיה דהמגיה בספר בתי כנסיות וכן הביא הפתחי תשובה ביו"ד בסי' רסב סק"ב שנסתפק בנטילת לולב ביום הראשון, שהכל משכימין ליטול את האתרוג החשוב ומהודר. הקונה שמזכה את הרבים מבקש ליטלו לפני כולם ולהמתין עימו עד לנענועים. אך לא יכול לעשות את הנענועים עם האתרוג, בשל הציבור שדוחק ומעוניין לברך על האתרוג שלו. האם יטול עם שחר, ויפסיד את הנענועים שאינם מעיקר חיובא, או שיתאחר ויטול לאחר מכן וינענע כדין. וסבר כי עדיפה מצווה בשלימות לאחר שהכל כבר ברכו על האתרוג שלו, מאשר להקדים וליטול ולהפסיד את הנענועים. וכן השבות יעקב ח"א בסי' לד הורה שעדיף להמתין לאתרוג מהודר ולברך עליו, מאשר לברך כעת על אתרוג פשוט, אף שכשר על פי הדין.

האחרונים הוכיחו וכ"כ החיד"א במחזיק ברכה בסי' רכט ובברכי יוסף או"ח סי' א שזריזין דוחה דין 'ברוב עם', מהגמ' בר"ה בדף לב: שהשני מתקיע ולא משום הטעם של 'ברוב עם', שכן שאז היה נכון לקבוע שאף את ההלל יאמר השני. אלא לעולם דין זריזין במצוות עדיף, ולכן הראשון אומר את ההלל. רק משום שעת גזירת המלכות תיקנו שהשני יתקיע. ומגמ' זו הוכיח בקול אליהו ח"ב או"ח סי' יז דלא כתרוה"ד, וסבר שאין להמתין

מלברך ולקדש לבנה למוצש"ק, אלא יברך מיד שזריזין מקדימין. אולם יתכן ואין להוכיח מגמ' זו, שכן מעלת 'ברוב עם' אינה מעלה והידור בגוף המצווה כאתרוג נאה וכנענועי לולב או כטלית עם תפילין, אלא מעלה חיצונית, ולכן מעלת 'זריזין' עדיפה. אך בשביל לקיים מצווה בהידור רב יותר, נדחית מעלת זריזין מקדימין, ולכן ימתין מלברך את הלבנה בכדי לברכה בהידור.

הפוסקים דנו במקורות אלו לגבי קיום ברית מילה בהשכמה או ברוב עם, שכן מהגמ' בר"ה דלעיל עולה שאין מעלה ב'רוב עם', ולכן יזדרז בקיום מצוות הברית, וכן פסק הערוך השולחן ביו"ד סי' רכב וכן הביא בשו"ת יביע אומר ח"ב יו"ד סי' יח. ואי נימא ש'ברוב עם' הינו מעלה חיצונית ולהכי אינו גורם להקדים המצוה, אזי למדנו מכך שדין זריזין שגורם להקדים הינו מעלה בגוף המצווה. והוסיף מו"ר הג"ר משה חיים דימנטמן שליט"א, שלהכי המתין אברהם אבינו מלמול עצמו קודם שנצטווה, שכן רצה לקיים מצווה זו במעלת 'מצווה ועושה', ולא היה לו הפסד מצווה בעיכוב שכן לא היה מצווה בכך עדיין. ובכך באר את דברי המשך חכמה בבראשית יז על הנאמר שם: 'ויאמר אליו... התהלך לפני והיה תמים. ואתנה בריתי ביני ובינך... ויפל אברם על פניו'. שרק שנצטווה על המילה הוגדר כ'ערל', ולהכי נפל על פניו. שכל עוד לא היה ערל, אינו חסר בשל עיכוב ממצוותו, ולהכי המתין מלמול, בכדי לקיים המצווה במעלה רבה. ובאורח משפט בסי' קמג עמו' קעח ובטוב רואי בשבת בדף כא: כתב הגראי"ה קוק שמשה רבנו התעסק במלון תחילה כיון שרצה לערוך סעודת ברית מיד לאחר קיום מצוותו, ובכך לקיים מצוות המילה בהידור, אף שמפסיד דין זריזין.

בשו"ת יד אליהו סי' מד הסתפק על מי שהתפלל בהשכמה במניין מצומצם, אם עדיף שימתין ויתפלל מוסף כעיקר זמנה מאוחר יותר וברוב עם. והביא את הרדב"ז שהביא המשנ"ב בסי' צ ס"ק כח שאם היה חבוש, והתירו לו לצאת יום אחד לתפילה. לא ימתין ליוה"כ, אלא יצא לתפילה הראשונה שלפניו. ודחה, כי ישנם הרבה חששות עד ליוה"כ, אך אם באותו יום בידו לקיים המצוות, יש להעדיף את המעלות הנוספות, ולא יקדים להתפלל במניין מצומצם. נמצא, שבשל החשש לביטול המצווה לא אמרינן שיתעכב מלקיימה בהידור, אך אם אין חשש כל כך שפיר יש להמתין ולקיימה בהידור.

באורח משפט בסי' קמג עמו' קעח ובטוב רואי בשבת בדף כא: כתב שחקירתנו היתה יסוד ספק החשמונאים, אם להקדים ולהדליק מיד כשנכנסו להיכל ביום כ"ד כסליו במנורה שאינה מחונכת של בעץ, או להמתין לליל כ"ה זמן חינוך המנורה כמבואר ברמב"ם בהלכות תמידין ומוספין פ"ג הי"א, ואזי ידליקו במנורה מחונכת.

שמא יש לפשוט חקירתנו מהנהגת משה רבנו שהוסיף יום אחר מדעתו, ובעוד שהקב"ה אמר היו נכונים ליום השלישי, דחה את מתן תורה ביום (אומנם הגמ' בשבת פז. הביאה דרשת פסוקים תומכת כמקור להנהגה זו, אך תוס' שם בד"ה 'היום' כבר הדגיש שאין זו דרשה גמורה. וקביעה זו מדעתו של משה רבנו נעשתה). שכן לעומת מעלת הזריזין, סבר משה רבנו שיש לקבל תורה בהידור רב, במעלה גדולה בקדושה ובטהרה. והסכימה דעת המקום לכך. ואין

לדחות, שההמתנה למעלה זו דחתה וביטלה את ישראל מלקיים את התורה וללומדה יום, ובכגון דא וודאי אמרינן דין זריזין. שכן לא היו בהאי שעתא מצווין ולאו ברי חיובא היו, ואין להעדיף את מעלת הזריזין. וכי העדיף משה רבנו שהשראת מתן תורה תשרה עלינו לדורות עולם מתוך קדושה וטהרה, כל עוד לא מבטל בר חיובא ממצוותו, וע"כ הסכימה דעת המקום (בהכרח י"ל כן, שכן הגמ' ביבמות מט. תהתה: 'תניא רבי חנניא בנו של רבן גמליאל אומר מפני מה גרים בזמן הזה מעונין ויסורין באין עליהן', ויישבה באחד התירוצים: 'אחרים אומרים מפני ששהו עצמם להכנס תחת כנפי השכינה'. הרי שאין להשהות מעת שמוכשרים לקבל תורה, משום מעלת הזריזין. ורק בכדי להכשיר את ישראל למעמד קבלת התורה, הותר להמתין). ואולי נהג כן משה רבנו משום שהיה ברור שלא תתבטל המצווה, ולא שייך סברת שהוי מצווה לא משהינן.

חיוב נשים במלווה מלכה

חיוב נשים - ככל מצוות עשה שפטורות, או חיוב מיוחד

יש לעיין בחיובן של הנשים בסעודה זו אם הוי ככל מ"ע שהזמן גרמא שהינן פטורות, או שחייבות בו בשל טעמי מנהג הסעודה.

הנה אם מקור דין סעודה זו הינו כדיני סעודת שבת, אין לפטור את הנשים, והינן כלולות בחיוב כבוד שבת, וכן כתב במחצית השקל בסי' ש. אולם הפרמ"ג שם בתחילה כתב שאין לחייב את הנשים בסעודה זו, אך המשיך שמטעם שיש ללוות את המלך, ראוי שאף הנשים יקיימוה.

הטור באבן העזר בסי' ע כתב שיש ליתן לאישה מזון ג' סעודות לצורכי השבת, ומכך הסיק הפרישה שאינה מחוייבת בסעודה רביעית. אולם הב"ש שם סק"ג כתב להדיא שמלבד ג' סעודות השבת, נותנים לה עוד סעודה אחת למוצאי שבת, ואזי יש לחייב אף את הנשים בסעודה זו.

הב"י בסי' ש הביא שבסדורים מפורש שיש 'אבר יש באדם ונסכוי שמו ואינו נהנה באכילה אלא במוצאי שבת', ומטעם זה יש לחייב אף את הנשים.

הבן איש חי בפרשת ויצא אות כז ובכף החיים סי' ש אות טו כתב שאם לא אכל סעודה רביעית, לא יצא גם יד"ח סעודה שלישית. הרי שהבין שסעודת רביעית הינה המשך של הסעודה השלישית, וכי כל החייב בסעודה שלישית חייב אף ברביעית, ולכאורה יש לחייב אף את הנשים בסעודה זו.

במעשה רב אות לט מסופר עובדה שעולה ממנה שהבין הגאון שנשים מחוייבות בסעודה זו: 'אשתו קיבלה על עצמה להתענות הפסקה (תענית מהשקיעה של מוצש"ק), והפסיקה סעודה שלישית. ותיכף אחרי הבדלה, שכבה לישון. ויודע הדבר לו, ושלח לה שבכל ההפסקות, עדיין לא יתוקן הפסד מלווה מלכה אחד. ואז תיכף קמה ואכלה'.

ובספר טעמי המנהגים בעניני שבת דף סג ע"ב כתב בשם הרה"ק רבי אלימלך מליז'נסק, שסגולה לנשים שלא יתקשו בלידתן, שיאכלו איזה דבר לשם מצות סעודה רביעית, ויאמרו בפיהם לשם מצות סעודת מלווה מלכה, וע"י זה ילדו בנקל ובהרווחה בעזה"י.

הנהגות הסעודה

הנהגות סעודת 'מלווה מלכה' - ליווי וקושי להפרד מהשבת

איתא באבודרהם סדר מוצאי שבת: 'נהגו לומר במוצאי שבת קודם התפלה שירות שבתלים ואמר הטעם במדרש משל לכלה ומלכה שמלוין אותה בשירות ותשבחות ושבת מלכה [וכלה] כדאמרינן... בא ונצא לקראת שבת מלכתא. בואי כלה בואי כלה. ואנו מלוין כך השבת בשירות ותשבחות. ודכותה אמרינן בבראשית רבה ויכל אלהים ביום השביעי, אמר הקב"ה בואו ואמרו שירה פנים חדשות באו לכאן כלומר בהכנסת הכלה שבאה מחדש'. בליווי ישנה הבעה מיוחדת של עומק הקשר, של הקושי להיפרד, רצון להישאר עוד, יחד: 'קשה עלי פרדתכם'. אפשר שמהאי טעמא נאמר בבן איש חי פר' ויצא סעי' כו שמעלת סעודת רביעית גדולה, שמצלת מחיבוט הקבר.

השל"ה שבת פרק נר מצוה אות נח כתב: 'ומסדרין שלחנם לאכול במוצאי שבת, אפילו אינו צריך אלא לכזית, כדי ללוות המלכה. כי אבר יש באדם ונסכוי שמו... ובעל צדה לדרך כתב... כמו שמברכין על הבשמים שהן להשיב הנפש, כן סדור השלחן, שהרי לצאת מדבר להפוכו הוא זר, ובמוצאי שבת יוצאין מן המנוחה אל המלאכה, ולכן יש להדליק נר יפה יותר משאר לילות החול, ולהכין השלחן ולומר פסוקים של שמחה'. כן הביא המטה משה סי' תקיב: 'וראיתי מדקדקים שמדליקין נרות במקום אופל במוצאי שבת. ומנהג נכון הוא שכשם שמדליקין נרות בכניסתו כך יש לעשות ביציאתו'.

רבינו יונה על הרי"ף ברכות בדף לט: הביא מנהגם לבטא את הקושי מיציאת השבת: 'ובצפורי היה מנהגם לגמר את הכלים במוצאי שבתות וגם הם לכבוד שבת היו עושין שהיו מראין הצער שיש להם מהנפש היתירה שהיה להם במנוחת השבת, וכדי להתנחם מהצער שהיה להם מפרידת השבת, היו מגמרין את הכלים להריח ריח טוב'.

האדמו"ר רבי ישראל מרוז'ין דרש על הפסוק 'והנה סלם מוצב ארצה וראשו מגיע לשמים', ואמר שר"ת של 'סלם' הוא ס'עודת לויה מ'לכה, והוא מוצב ארצה, מונח בארץ ואנשים דשים ברגליהם במצווה זו ולא מחשיבים אותה, אך באמת ראשה מגיע לשמים, וחשיבותה ומעלתה גדולה עד לרקיע השמים. ורבי משולם זושא מאניפולי היה אומר כי חמין במוצאי שבת הם רפואה לעצבות, ורמז מצא 'ומחב"ש לעצבותם'. מחב"ש - ראשי תיבות: 'מלוגמא חמין במוצאי שבת'.

הרה"ק רבי אלימלך מליזענסק לא היה נוהג לערוך סעודת מלווה מלכה ברבים, שכן קדושת השבת הייתה חביבה בעיניו ומאן להפרד ממנה. לפני פטירתו באשר היה לו גילוי אליהו הביע לפניו הרבי ר' אלימלך את משאלתו כי יינתן לו להיוועד עם האבות הקדושים ומבוקשו ניתן לו, חוץ מדוד המלך, נעים זמירות ישראל, שלא נועד אתו, שכן דעתו של דוד המלך לא הייתה נוחה

ממנהגו של הרבי ר׳ אלימלך, שלא לערוך ברבים סעודת מלווה מלכה[2].

משמיה דהבעש״ט נאמר על חשיבות וזכות סעודת מלווה מלכה: ׳ואשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה, אשר בזה יזכה להיות שולחנו מסודר בגן עדן... והעיקר לאכול מאותה סעודה המזומנת לצדיקים לעתיד, והקב״ה מטיב עימהם... ובהלוות על השולחן דברי תורה, יזכה לשמוע פירוש התורה, שהקב״ה דורש שם לפני הצדיקים, והשביע בצחצחות נפשו... ומלך ביופיו תחזינה עיניו במהרה בימינו׳.

פיוטי מוצאי שבת

אמירת פיוטים כליווי השבת

הב״ל בסי׳ ש הביא בשם השיבולי הלקט בסי׳ קל: ׳נהגו לומר פיוטים וזמירות ללות השבת כדרך שמלוין את המלך בכניסתו וביציאתו׳. כן הביא המטה משה בסי׳ תקיב: ׳שנהגו לומר פיוטים וזמירות ללוות השבת כדרך שמלוין המלך בכניסתו וביציאתו, כמו כן נכון שכל מה שעושין לכבוד שבת בכניסתו כן יש ללוותו ביציאתו׳. וכ״כ הט״ז שם סק״א: ׳ונ״ל דאף על פי שנוהגין לומר זמירות קודם הבדלה, נכון לומר אותם אחר ההבדלה, דבזה שייך ליווי דהיינו אחר שיצא המלך. ותו דהוא כמו בכניסתו׳.

---

[2] כך הובא: באחד מערבי השבתות בשעות הצהרים הגיע לחצרו של הרבי ר׳ אלימלך נכרי, לבוש בגדי דייג, והביא באמתחתו דגים למכירה. היא הופנה אל הרבנית לבית המבשלים, אולם בבואו לשם נמסר לו כי הארוחות לשבת מוכנות ומזומנות לסעודה. הוא חזר לרבי אלימלך, ומשם הופנה שוב לחדר המבשלות, ושוב הוחזר אל הרבי ר׳ אלימלך וחוזר חלילה. משראה אותו דייג כך, לבש ארשת של קפידה על פניו, פרץ לחדרו של הרבי ר׳ אלימלך, הטיל את הדגים שבאמתחתו על הארץ, וקרא ״יהא לסעודת מלוה דמלכא׳.

משששמע הרבי ר׳ אלימלך את הדברים, הרים את גבותיו ופנה לאותו דייג: ׳ראה נא, אין לנו כבר כוח להתחיל מחדש בסעודות מלוה דמלכא, אולם בטוח אני כי בנינו אחרינו יקפידו על כך׳.

אותו דייג - מוסיפים חסידים - לא היה אלא דוד המלך, נעים זמירות ישראל, שראה מחובתו להדגיש את החובה לערוך את סעודת מלווה דמלכה, היא סעודת דוד מלכא משיחא, כראוי לו. והרבי ר׳ אלימלך קיבל על עצמו באותו מעמד ׳כי יצווה את בניו אחריו להתנהג בכבוד סעודה זו׳.

רבי חיים מטשערנוביץ בעל ׳סידורו של שבת׳ מספר מעשה ברבי אברהם העשיל מאפטא, שהיה מקפיד לאכול מאכלי בשר בסעודה זו. בשנה אחת, במוצאי שבת חזון, שלח לקרוא לשוחט כדי לשחוט עוף לכבוד סעודת מלווה מלכה והטילו אותו לקערה, כדי להתקינו לסעודה, ועד שנגמר בישולו כמעט והאיר היום. כאשר פתחו את החלונות פרצה צפור אחת והתייצבה על שולחנו של הרב מאפטא. המקורבים עמדו לגרשה, אך הרבי לא נתן להם, באומרו כי בציפור זו נתגלגלה נשמה גדולה שבגלגולה הקודם, לא הייתה נזהרת בסעודה זו, והיא נשלחה לכאן, כדי לבוא על תיקונה, וכן להורות הלכה לרבים בנידון.

איתא מחזור ויטרי סי׳ קנ: ׳ומה שאו׳ זמירות במוצאי שבת מנהג כשר הוא. משל לבני מדינה המלוים את המלך בקולות וכנורות ונבלים. כך ישראל מלוין את השבת שהיא כלה מלכה בשמחה ובשירים. כך נזרקה מפי ר׳ יוסף טוב עלם בר׳ שמואל זצ״ל׳. וכ״כ הכלבו בסי׳ מא: ׳ונהגו לומר הבדלות בנגינות במוצאי שבת משל למלך שמלוין אותו העם בשמחה ובשירים כך ישראל מלוין שבת כלתה ומלכתא בשמחה ובשירים וע״כ נכון להבדיל מעומד לכבוד המלך שאנו מלוין אותו ודרך לויה מעומד (וקידוש נמי שהוא כמו שאנו יוצאין לקראת המלך היה לנו לאומרו מעומד מזה הטעם, אך לפי שאין קדוש אלא במקום סעודה צריך לישב, דאי קאים ויתיב כחוכא ואטלולה. ולכך כשחל יום טוב במוצאי שבת, עבדינן לה מיושב משום קדוש די״ט)׳.

כן איתא בריקאנטי סי׳ קלז: ׳השיב רבי יוסף טוב עלם ז״ל שמנהג טוב וכשר הוא לומר זמירות במוצאי שבת, וכן אמר ר״ת מדאמר משל לכלה שמלוין אותה בשירות ותשבחות׳. כן הובא באור זרוע ח״ב הלכות מוצאי שבת סי׳ צה: ׳תשובת רבי׳ יוסף טוב עלם זצ״ל שנשאל... לומר הבדלות ופיוטים שנתפייטו מאליהו ז״ל במוצאי שבת אם המנהג כשר ואם לאו. והשיב דודאי מנהג נכון וכשר הוא שמכבדין את השבת ביציאתה כבנ״א המלוים את המלך. ושוב מ״כ בשם ר״ת שהיה אומר שמצא בהגדה, משל לכלה שמלוים אותה בזמירות ושירות ושבת נקראת מלכה וכלה׳. ובמנהיג שבת סי׳ קצט כתב: ׳מנהג ספרד לומר אחרי הזמירות לפני הבדלה׳.

השל״ה שבת, נר מצוה מביא את דברי רבי מאיר בן גבאי, בעל תולעת יעקב: ׳מה שמוסיפין מחול (א)על הקודש במוצאי שבת להורות ולהראות שאין רוצין ביציאת האושפיזא הקדוש מביניהם, וקשה עליהם מאד פרידתו, ולפיכך מעכבין אותו, ומרוב חבתם בו מלוין אותו בשירות ותשבחות, כעניין ונשלחך בשמחה ובשירים׳.

טעמי הזכרת דוד המלך ואליהו במוצאי שבת

מובא בספרים טעם למנהג לומר בסעודה רביעית ׳דא היא סעודתא דדוד מלכא׳, על פי הגמ׳ בשבת בדף ל.: ׳אמר רב יהודה אמר רב מאי דכתיב הודיעני ה׳ קצי... אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא, רבונו של עולם, הודיעני ה׳ קצי... אמר לו, בשבת תמות׳. וכיון שידע שיפטר מהעולם בשבת, נהג לעשות סעודה ושמחה כל מוצאי שבת, ושמחו עימו כל בית ישראל ונהגו לערוך סעודה במוצאי שבת. מהאי טעמא הצריך רבי חיים פאלאג׳י סי׳ לא סעי׳ נז לזמן בסעודת מוצאי שבת על הכוס: ׳דהיותר טוב למצווה מן המובחר לעשותה בפת וזימון וכוס, ומה גם דסעודה ד׳ היא כנגד דוד דהוא בחינת כוס מלכות׳.

וכן נוהגים להזכיר את אליהו במוצאי שבת, ומספר טעמים לכך;

הטור בסי׳ רצה הביא בשם העיטור ומספר המנהגים מוצאי שבת בהגה׳ שכתבו: ׳ומזכירין אליהו ז״ל במוצ״ש, משום דאיתא בעירובין מובטח להן לישראל שאין אליהו בא לא בע״ש ולא בעיו״ט, ועל כן אנו מתפללים במוצ״ש שכיון שיכול לבא, שהרי שבת עבר שיבוא ויבשר אותנו׳. הב״ח שם הקשה שלטעם זה היה נכון להזכיר את אליהו אף במוצאי יו״ט. והשיב: ׳דכיון דמזכירו בכל מוצאי שבת, שוב אינו צריך להזכירו עוד באותו שבוע, דדי בפעם אחת בשבוע׳.

הב"ח הביא נימוק נוסף: 'דבשורת הגאולה יש לה שייכות טפי אצל שמירת שבת, כמו שאמרו רבותינו ז"ל בפרק כל כתבי אלמלא שמרו ישראל שתי שבתות מיד נגאלין'. נפק"מ בתירוצים אלו, אם חל יו"ט או תשעה באב במוצאי שבת, אם יש להזכיר את אליהו במוצאי יו"ט, שכן טרם הזכירו השבוע בשורת הגאולה, או שרק במוצאי שבת ישנה מעלה להביא בשורת הגאולה, מזכירין את אליהו הנביא, ולא כשמתאחר מהשבת.

טעם נוסף להזכרת אליהו, הביא בספר המנהגים שם וכן הוא בשל"ה שבת ס"ק נד בשם המהרי"ל שבת סק"מ: 'איתא במדרש, שכל מוצ"ש נכנס אליהו לגן עדן ויושב תחת עץ החיים וכותב זכותן של שומרי שבת' (וצ"ת אם מי שאינו שומר, ימנע מלהזכירו במוצש"ק). לטעם זה פשיטא שבמוצאי יו"ט לא יזכירו את אליהו, אא"כ הוא מונה בכלל שומרי שבת את שובתי יו"ט.

האליה רבה סי' רצה סק"ט הביא: 'ובאבודרהם כתב עוד טעם שתקנו לומר אליהו בהבדלה, כי כמו שהבדלה הוא סימן להבדיל בין קדש לחול, כן אליהו כשיבא יבדיל בין כשרים לפסולים שבישראל'.

על המנהג להזכיר את אליהו הנביא, הביא האליה רבה שם סק"ז: 'כתב בתיקוני שבת לתלמידי האר"י, ואומר אליהו הנביא ק"ל פעמים כמנין 'אליהו הנביא' עם י' אותיות'. ובסדר היום סדר הבדלה הביא: 'וקודם שאומרים הבדלה נהגו לומר אליהו הנביא שלשה פעמים... וגם לומר פינחס זה אליהו'. ובהמשך הביא שיש נוהגים לומר נ"ב פעמים כמנין 'אליהו', כסגולה להצלחה בלימוד.

וביסוד ושורש העבודה שער שמיני כתב שהזכרת שם אליהו הוא תיקון גדול אל הנפש, ותועלת גדולה להנצל מדינה של גהינום.

אליהו, מלאך הברית, יודע להביט על פנימיותם של ישראל, יודע את מדרגתם האמתית של עם ישראל. אותה ידיעה עליונה, שהביאה אותו לקנאות ולתביעה חריפה מישראל, היא בעצמה מקור פעולתו הרוחנית, של לימוד זכויותיהן של ישראל. אליהו רואה את הפנימיות, את האמת, את המדרגה האמיתית אליה אנו שייכים ואת הצור ממנו חוצבנו ומכוחו אנחנו יכולים להתרומם אליה - 'והשיב... לב בנים על אבותם'. השבת נפחה ויצרה בנו, השקפת עולם וחיים עליונים, אספקלריא של שבת, מבט והשקפה על עצמינו, שלמרות כל החולשות ועיסוקי ימי המעשה, אנחנו 'נשמות של שבת'.